

DIVE - Kulturhistorisk stedsanalyse for Sauda sentrum

DIVE Kulturhistorisk stedsanalyse - Sauda sentrum/Øyra

Oppdragsgiver: Sauda kommune

Ansvarlig i Sauda kommune har vært Heidi Saua, samfunns- og arealplanlegger.

Rapportnavn: DIVE – Kulturhistorisk stedsanalyse for Sauda sentrum

Dato: 9. april 2026

Oppdrag: DIVE – Kulturhistorisk stedsanalyse for Sauda sentrum

Oppdragsleder: Frans-Arne H. Stylegar

Utarbeidet av: Tanja Røskar og Frans-Arne H. Stylegar

Forsidebilde: Nasjonalbiblioteket

Foto: Tanja Røskar/Multiconsult Norge AS

Nasjonalbiblioteket, side 5, 13, 14, 15, 16, 29, 32, 34, 35 og 55.

Digitalt museum, side 9

Kart side 12: Jordskiftekart/Digitalarkivet

Andre illustrasjoner: Multiconsult Norge AS

Våre fysiske omgivelser er en palimpsest med spor etter tidligere tiders liv og virke. Noen spor er tydelige, mens andre kan være vanskelige å oppdage fordi de har smeltet sammen med nyere historiske lag. Både naturbetingede og samfunnsmessige prosesser er med på å forme et område. Bylandskapet kan oppfattes og analyseres i lys av forholdet mellom natur og kultur og mellom fortid og samtid.

DIVE-metoden, som er utviklet av Riksantikvaren i et nordisk samarbeid, tar utgangspunkt i landskapet som helhet. Informasjon om topografi, ferdselsårer og annen infrastruktur, bygninger, bekker, hager og grøntområder blir kartlagt, systematisert, tolket og vurdert gjennom en tverrfaglig tilnærming.

Medvirkning er vesentlig gjennom hele prosessen. Innbyggere, frivillige organisasjoner og utviklere deltar aktivt med sine egne erfaringer og synspunkter, slik at det i løpet av prosessen kommer fram et bilde av områdets historie og hvilke elementer som har størst betydning. Man identifiserer sentrale hendelser og epoker, som så systematiseres og settes inn i en større kontekst. På dette viset betraktes analyseområdet også som en del av en større historisk sammenheng.

DIVE Kulturhistorisk stedsanalyse - Sauda sentrum/Øyra

Innledning	6
Generelt om DIVE- metodikken.....	6
Arbeidsgruppe.....	7
Proessen	7
Workshop	7
Trinn 1 – Kulturhistorisk beskrivelse.....	8
Metodikk.....	8
Sauda fram til 1916 på 1-2-3.....	9
TID/ROM: Viktige hendelser - Sauda i verden	13
Tidslinje – utvikling/regulering av Sauda sentrum	17
Kulturmiljø	23
Trinn 2 - Fortolkning.....	30
Metodikk.....	30
Sætrekk	31
Trinn 3 - Vurdering	37
Metodikk.....	37
Prioriterte mål for vern for Øyra	38
Verneverdier og tålegrenser	38
Trinn 4 - Aktivering.....	51
Metodikk.....	51
Virkemidler	52
Anbefalinger.....	56
Kilder	57

Innledning

DIVE-analysen skal også legges til grunn for videre arbeid med utvikling av sentrum, og være et grunnlag for diskusjoner om fortetting og transformasjon. Rapporten skal vise hvilke verdier og handlingsrom som ligger i strukturer, bygg og miljø innenfor området.

Generelt om DIVE- metodikken

En DIVE analyse er en kulturhistorisk stedsanalyse. På Riksantikvarens hjemmeside finner man veilederen til analysemetoden.

Riksantikvaren fikk i 1999 i oppdrag fra Miljøverndepartementet å starte arbeidet med kunnskapsutvikling og veiledning innen by- og tettstedsutvikling.

Direktoratets engasjement i prosjektet Sustainable Historic Towns, der Riksantikvaren samarbeidet med forskere, arkitekter og kommuner,

resulterte i at man utviklet prototypen på DIVE-analysen i 2005.

DIVE kommer av de engelske ordene Describe (beskrive), Interpret (fortolke), Valuate (vurdere), og Enable (aktivere). Ordene beskriver de fire hovedtrinnene i analyseprosessen. Samtidig er navnet et bilde på at man i analysen dykker (dive) ned i historien, med utgangspunkt i nåtiden.

DIVE - analysen henter systematikk fra både planfag og kulturhistoriske fag. Analysen skal se på hvordan et gitt sted kan utvikles ved å ta utgangspunkt i at de kulturhistoriske elementene er en ressurs for videre stedsutvikling.

Målet er å finne fram til hvordan stedets materielle og immaterielle kulturarv kan bidra til utvikling av gode og livskraftige lokalsamfunn. I analysen samles, systematiseres, tilrettelegges og formidles kunnskap om kulturarven,

som grunnlag for utvikling av gode og bærekraftige lokalsamfunn.

En DIVE-analyse kan bidra til å skille viktige kulturhistoriske verdier og kvaliteter fra mindre viktige, og med det skape forutsigbare rammer for vern og utvikling av de kulturhistoriske ressursene i analyseområdet. Gjennom fire målrettede arbeidstrinn omdannes passiv historisk informasjon om analyseområdets kulturhistoriske karakter, betydning og verdier til praktisk anvendbar kunnskap om stedets muligheter og handlingsrom.

Analysen gjennomgår følgende 4 trinn:

1. trinn: skal belyse analyseområdets historiske karakter ved å samle informasjon om analyseområdets opprinnelse og utvikling ved å dykke ned i «det historiske rom og kunnskapstank». Systematisere den innsamlede historiske informasjonen og beskrive og

formidle kunnskapen om analyseområdets historiske karakter.

2. trinn: skal belyse analyseområdets historiske betydning ved å fortolke analyseområdets historiske kontekster, undersøke analyseområdets historiske lesbarhet og tilstand og beskrive / formidle analyseområdets historiske betydning.

3. trinn: skal belyse analyseområdets kulturhistoriske verdier og muligheter ved å vurdere kulturarvens kvaliteter og verdier, undersøke kulturarvens utviklingspotensial og sårbarhet. Beskrive og formidle kulturarvens endringskapasitet.

4. trinn: skal definere analyseområdets handlingsrom, foreslå

forvaltningsstrategier og prinsipper og vurdere aktuelle virkemidler og tiltak.

Arbeidsgruppe

Arbeidsgruppen har bestått av:

- Frans-Arne H. Stylegar og Tanja Røskar, Multiconsult
- Heidi Saua, Aina Rystad Nilssen, Elin Storesund Brekke og Emanuel Berchtold, Sauda kommune
- Jan Windsholt, Rogaland fylkeskommune
- Roar Lund og Aslaug Astad, Sauda Sogelag

Prosessen

Det har i løpet av utarbeidingsfasen vært avholdt flere arbeidsmøter, både fysisk i

Sauda med befaringer og på Teams. Det har også vært avholdt egne møter mellom oppdragsgiver Sauda kommune og konsulent Multiconsult.

Avsluttende rapport følger alle trinnene i metodikken, men tilpasset situasjonen i Sauda sentrum og iht. vurderinger gjort i arbeidsgruppa.

Workshop

Det ble avholdt en åpen workshop for huseiere og andre interesserte i Folkets Hus 1. april 2025. Workshopen ble innledet med en gjennomgang av restaureringen av Folkets Hus av Kristian Landro, og før selve gruppearbeidet fikk deltagerne et foredrag om kulturminner og kulturmiljøet på Øyra av Roy Høibo.

Trinn 1 - Kulturhistorisk beskrivelse

Metodikk

Hva forteller dagens landskap og miljø om analyseområdets opprinnelse, utvikling og karakter?

I trinn 1 etableres analysens kunnskapsunderlag for å forstå hvordan natur- og kulturbetingede forutsetninger har formet dagens samfunn og omgivelser. På grunnlag av analyseområdets karakter gjennomgås hovedtrekkene i historiens innhold med utgangspunkt i geografiske nivåer, tidsperioder og valg av tema.

Mål: belyse analyseområdets historiske karakter.

Historien er over alt i omgivelsene i form av spor etter tidligere generasjoners liv og virke. Noen steder er de historiske sporene tydelige og mange, mens de andre steder kan være få eller vanskelige å oppdage. Enten fordi de ligger skjult under bakken eller er blandet sammen med nyere historiske lag.

Målet med Trinn 1 er å belyse sammenhengene mellom stedets historiske «fortellinger» og dagens

omgivelser. I analysen brukes en tid/rom-matrise (tidsvindu) som redskap for systematisering og formidling av historisk dokumentasjon. Matrisen gir oversikt over stedets historiske utvikling, innhold, sammenhenger og tidsdybde.

Utviklingshistorien er inndelt kronologisk ut fra de viktigste historiske hendelsene i Sauda sin utviklingshistorie der en følger utviklingssporene i tid, lag for lag. Kun de mest sentrale og viktigste historiske hendelsene er beskrevet, og historien er ikke utfyllende.

Sauda fram til 1916 på 1-2-3

Det har vært folk i Sauda i mange tusen år, helt siden eldre steinalder; det viser bl.a. funn fra smelteverkstomta. Trolig ble området den gangen først og benyttet til korte opphold av mennesker som primært holdt til lengre ut i fjordene eller på kysten. Seinere fikk vi det første mer eller mindre faste bosetningene. Det skjedde for noe over 4 000 år siden, å dømme etter pollenanalyser og enkelte arkeologiske funn. De første tegnene på bruk av fjellbeitene er også fra denne perioden.

Arkeologiske funn

Både jordbruk og utmarksressurser kunne etter hvert skape grunnlag for lokal makt. I jernalderen ser vi dette tydeligst gjennom et sjeldent gullfunn fra folkevandringstid fra Teig og en stor sølvskatt med ti armringer fra vikingtid

funnet på Fløgstad. Begge disse funnene er fra Indrebygda, der de største gårdene befant seg.

Det var gården og gårdsdriften som satte rammene for det daglige livet for de fleste mennesker i Sauda. Etter at kristendommen var blitt innført, kom imidlertid opprettelsen av kirkesogn til å

gi folk tilhørighet også til en annen type fellesskap.

Krise og ny vekst

Bosetningsekspansjonen fikk et kraftig skudd for baugen etter Svartedauden midt på 1300-tallet. Situasjonen i Stordalen kaster et grelt lys over situasjonen. Fremdeles 150 år etter Svartedauden var det bare Frette, Vinja, Tveito og Lunda som var i drift av gårdene der. Hele dalen ovenfor Frette lå øde, og trolig lå også de fleste stølene ubrukte da.

Der var først ut på 1500-tallet at gårder og støler ble ryddet igjen, men aldri i så stort omfang som i middelalderen. Øygarden og Tråskår i Åbødalen og Kvamme i Nordstøldalen hadde vært egne gårder i middelalderen, men gikk over til å bli støler etter Svartedauden. I nyere tid er det Bakka som er den nordligste gården i Åbødalen, men i

middelalderen lå det en hel grend i dette området.

Husdyrholdet viktigst

Husdyrholdet har alltid spilt en svært viktig rolle i Sauda, og det ble beitet og slått helt fra innmarka og opp til fjellet for å skaffe nok fôr. Fram til nyere tid lå stølene tett oppover Åbødalen, helt opp til Reinekvam (700 moh.) og Viå (600 moh.), mens det var slåtteteiger langs fjellssidene oppover hele Nordstøldalen.

Selv om så å si alt tilgjengelig areal ble utnyttet i forbindelse med husdyrholdet, kunne det for mange være nødvendig å kombinere gårdsdrifta med andre næringer – ikke minst for å skaffe kontanter som trengtes for å betale skatter og avgifter. Folk solgte ved, bark og tønneband, kanskje også litt tømmer. Og selvsagt smør, ull og slakt. Noen reiste også på «fiskje».

«Det er sant at det var mange småkårsfolk, husmenn og andre som berre hadde ei stova og ein liten

åkerlepp, og som måtte ta anna arbeid for å berga seg,» mintes Dorthea Rabbe, som var født i Sauda i 1877. Mange valgte etter hvert å prøve lykken i Amerika.

Saudasjøen som sentrum

Både i middelalderen og seinere var det Saudasjøen i Ytrebygda som var sentrum i Sauda. Her sto kirka, og her kom etter hvert det første poståpneriet, handel og gjestgivere, skysstasjon og byggeplass for jekter og båter. Presten selv bodde riktignok aldri i Saudasjøen, i hvert fall ikke etter Reformasjonen. Sauda var nemlig annekssogn under Suldal prestegjeld fram til 1858, og seinere under Sand. De gangene presten kom til Sauda for å holde gudstjeneste, oppholdt han seg i den såkalte «prestastova» i Saudasjøen.

Kirka flyttes

I 1856 vedtok kommunestyret at det var på tide å bygge ny kirke; den gamle tømmerkirka i Saudasjøen var ikke

lenger formålstjenlig. Etter en lang debatt vedtok man at den nye kirka skulle oppføres i Indrebygda, og ikke i Saudasjøen. Den nye kirka på Øyra sto ferdig i 1866.

Flyttingen skulle få store konsekvenser for Saudasamfunnet.

Turisme og rutebåter

På 1800-tallet begynte turismen i fjordene i Ryfylke. Engelske laksefiskere kom til Storelva og Nordelva på 1880-tallet, og før det hadde Stavangerborgere drevet fritidsfiske her i en del år. I 1881 ble Rabbes hotell etablert i Saudasjøen.

Etter hvert som rutebåtforbindelsene ble bedre, begynte byfolk fra Stavanger å reise på landet på ferie. Sauda fikk rutebåt i 1867. Rutebåtene innførte så å si en ny tidsregning; de kom til faste tider og på faste steder. Men de første årene anløp rutebåten Sauda og Saudasjøen bare én gang hver uke.

Det store hamskiftet

På slutten av 1800-tallet skjedde det en rekke omfattende endringer som kom til å prege alle bygder på Vestlandet. Disse endringene sammenfattes i begrepet «hamskiftet» og innebar modernisering av jordbruksdriften, oppløsning av de gamle klyngetuna, overgang til pengehusholdning etc.

I samme periode ble handelen på bygdene frigitt. Ikke minst det siste åpnet for en gryende utvikling av området på Øyra mellom Fløgstad og Nordelva. I 1875 finner vi tre handelsmenn bosatt på Øyra.

Typisk nok var det en handelsmann, Andreas Lea, som fikk bygd den første dampskipsbrygga i Sauda – ikke i

Saudasjøen, men på Øyra. Det var i 1906.

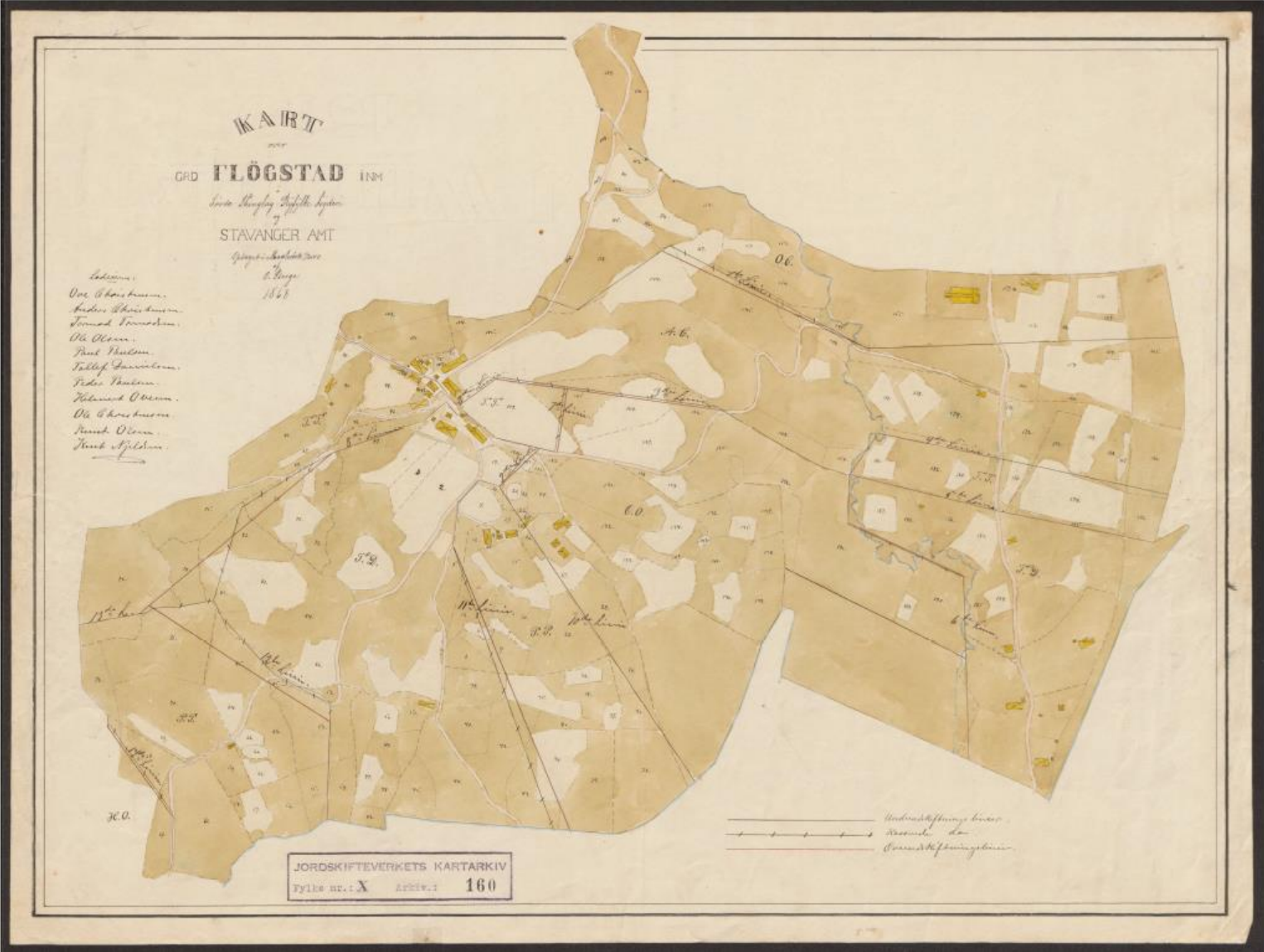
Hamskiftet foregikk først og fremst fra 1880-tallet og fram til 1. verdenskrig. Da hadde utskiftninger gjort slutt på de små teigene, og hvert bruk på gårdene fikk samlet jorda, slik at hver bonde kunne flytte ut fra det gamle fellestunet og bygge moderne driftsbygninger på egne bruk. Samtidig kom grøfting og nye gjødslingsmetoder, og mekaniske redskaper gjorde gårdsdriften mer rasjonell. Husholdningen ble lagt om fra selvberging til salg av jordbruksvarer.

Da de store fellestuna ble oppløst, kom det også inn nye stilimpulser, som sveitserstilen, og nye måter å tenke hus på. De nye husene på gårdene var lyse, luftige og store, og de hadde ofte kjeller til lagring.

Industrien kommer

I denne perioden begynte også den utviklingen som skulle gjøre Sauda til et industrisamfunn, med helt andre forhold enn i bygdene rundt. Gruvedriften etter sinkmalm i Allmannajuvet tok til i 1881, og ble forløperen til seinere industrialisering og industrietablering i Sauda.

I 1914 vedtok så Stortinget at AS Saudefaldene skulle få konsesjon til å bygge ut Storelva, og fram til 1931 ble det bygd tre kraftstasjoner. I 1923 kom EFP sin fabrikk i gang på Klubben, basert på kraft fra Saudavassdraget.

TID/ROM: Viktige hendelser - Sauda i verden

	Det store bildet	Norge	Sauda
Fra 1960 til i dag	<ul style="list-style-type: none"> • Kald krig • Økonomisk vekst • Massebilisme • Økt urbanisering 	<p>1960: Bilrasjoneringen oppheves.</p> <p>1965: Ny plan- og bygningslov gjeldene for hele landet.</p> <p>1969: Første oljefunn i Nordsjøen.</p> <p>1972: Avstemning om norsk medlemskap i EEC (EU).</p> <p>1994: EØS-avtalen</p>	<p>1970: «Vill» streik på smelteverket.</p> <p>1975: Riksveien flyttes vekk fra Rådhusgata.</p> <p>1976: «Hilda Larsen-huset» rives.</p> <p>1978: Storbrann på Kløver hotell.</p> <p>1980: Riving av flere trehus på Øyra.</p> <p>1981: Elkem overtar smelteverket.</p> <p>1993: Sauda får sin første rundkjøring.</p> <p>1998: Sauda får vbystatus.</p> <p>1999: Elkem selger smelteverket til franske Eramet.</p>

C

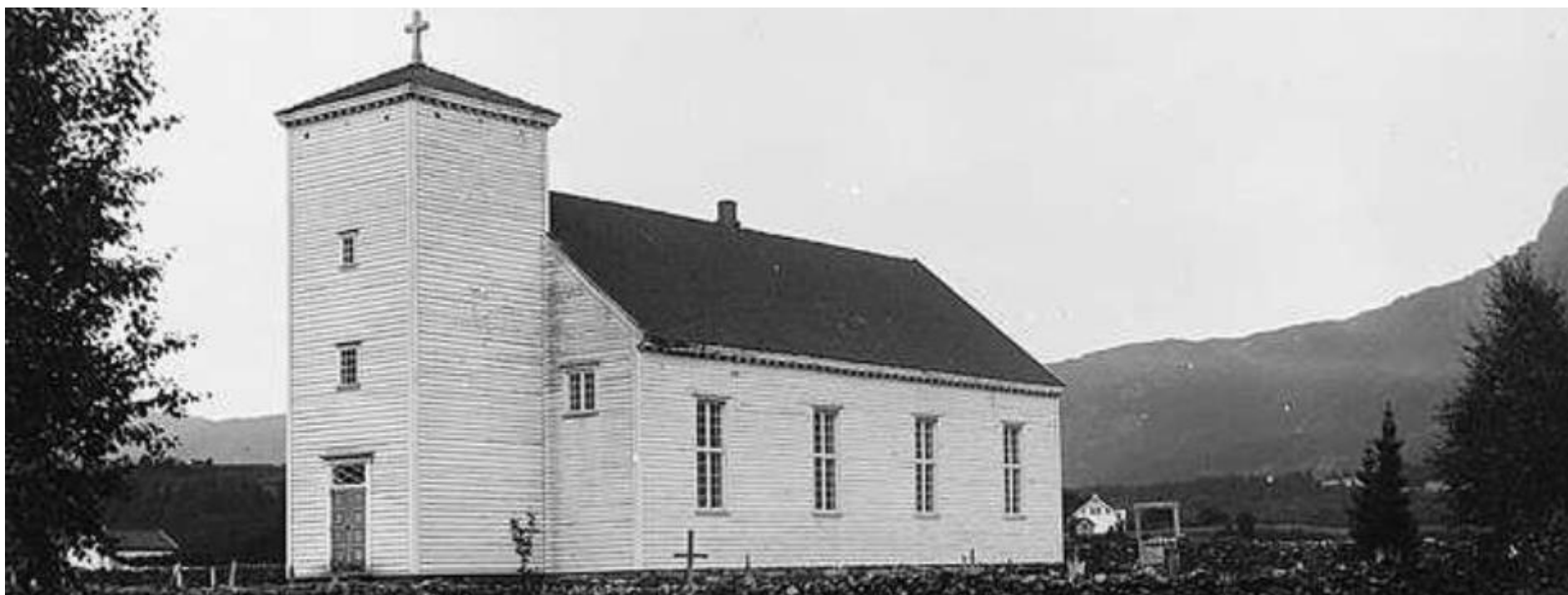
	Det store bildet	Norge	Sauda
1940-1959	<ul style="list-style-type: none"> • Verdenskrig • Gjenreisning • Avkolonisering 	<p>1940: Norge blir invadert. 1945: Freden kommer. 1946: Husbanken opprettet. 1947: Marshall-hjelpen. 1949: Norge blir medlem av NATO. 1953: Kings Bay-ulykken på Svalbard.</p>	<p>1943: Lokale motstandsfolk arrestert, sendt til Tyskland. 1944: Tysk aluminiumsfabrikk i Saudasjøen. 1946: Kommunal nemnd for nye gatenavn. 1948: Asfaltering av bygatene. 1957: Sauda har nærmere 6000 innbyggere. 1100 av dem er medlemmer av Norsk Kjemisk Industriarbeiderforbund.</p>

	Det store bildet	Norge	Sauda
1916-1939	<ul style="list-style-type: none"> • Krig og revolusjon • Økonomisk krise • Økt statlig styring av økonomien 	<p>1921: Landsomfattende storstreik.</p> <p>1928: Første Arbeiderpartiregjering.</p> <p>1933: «En norsk treårsplan» foreslått av Arbeiderpartiet.</p> <p>1935: Kriseforlik mellom Arbeiderpartiet og Bondepartiet.</p>	<p>1916: Sauda blir bygningskommune og det opprettes bygningsråd.</p> <p>1923: Første drosjebil i Sauda.</p> <p>1925: Union Carbide & Carbon Corporation overtar AS Saudefaldene.</p> <p>1926: «Ryfylke» kommer med sin første utgave.</p> <p>1930: Kraftverket Sauda III i drift.</p> <p>1931: Sauda får vann- og kloakknnett.</p> <p>1932: Kino med lydfilm på Folkets Hus.</p> <p>1938: Første Arbeiderpartiordfører (J.M. Remseth).</p>

	Det store bildet	Norge	Sauda
1850-1915	<ul style="list-style-type: none"> • Industrialisering • Økonomisk liberalisme • Kolonivelde • Rivalisering mellom stormaktene 	<p>1851: «Jødeparagrafen» i Grunnloven opphevet.</p> <p>1870: Bondeopposisjonen får flertall på Stortinget.</p> <p>1884: Parlamentarismen innført.</p> <p>1897: Allmenn stemmerett for menn.</p> <p>1905: Unionen med Sverige oppløst.</p> <p>1906: Konesjonslovene.</p> <p>1913: Stemmerett for kvinner.</p>	<p>1856: Kirkestedet flyttes fra Saua til Øyra, ny kirke bygd.</p> <p>1857: 50 emigranter drar fra Sauda til Amerika.</p> <p>1864: Første krambu åpnet på Øyra.</p> <p>1867: Rutebåtsamband til Stavanger.</p> <p>1881: Gruvedrift i Almannajuvet.</p> <p>1892: Sauda sparebank etablert.</p> <p>1913: Sauda Smelteverk grunnlegges av Union Carbide Company under navnet Electric Furnace Products Company.</p>

Tidslinje – utvikling/regulering av Sauda sentrum

1868

I 1868 er Øyra fremdeles i stor grad en del av jordbruksarealet på Fløgstad-garden. Bare to veier går gjennom området: Nord-sør går den gamle «fjordveien» for gårdene i Indrebygda, og veien som kobler seg på den fører ned fra Fløgstad. «Fjordveien» følger mer eller mindre samme trasé som vår tids Rådhusgata gjennom sentrum.

Et par av de mindre bygningene på kartet har nok helst vært brukt i forbindelse med gårdsdrifta på Fløgstad. Men noe øvrige bebyggelse er kommet til allerede på dette tidspunktet. Kirka, som vi ser øverst på kartet, sto ferdig to år tidligere, etter at kirkestedet var flyttet fra Saudasjøen.

Nærmere fjorden er det flere bolighus og andre, mindre bygninger langs «fjordveien» og ned mot elva. Noen av dem tilhørte handelsmenn, som det var tre av på Øyra bare noen år seinere.

1916

Etter at smelteverket ble etablert, kom det fart i tilflyttingen til Øyra. I 1916 ble Sauda egen bygningskommune, og den første reguleringsplanen for sentrum var et faktum samme år.

Den nye reguleringsplanen la til rette for en ny gate med bruforbindelse over Nordelva til Åbø. Hovedgata over Øyra ble som før liggende i en vid bue fra fjorden og innover; på den måten slapp man unna med å rive bare noen få av de eksisterende husene, slik at utgiftene ble så små som mulig.

Kartet viser et noe mer finmasket veinett enn tidligere, og klart flere hus satt opp langs gamle så vel som nye veier og tråkk. Egentlige gater var det bare nåværende Rådhusgata og Brugata som var. Noen bystruktur med hus tett i tett fantes knapt på dette tidspunktet. I reguleringsplanen ble det tvert imot pekt på at «bebyggelsen skal i almindelighed være aapen».

1926

Prinsippene i reguleringsplanen fra 1916 ble i stor grad fulgt opp i årene som fulgte, og det ble oppført rundt 40 nye hus, også lenger inn på Øyra. Dette var bygninger med kombinert formål bolig og næring; flere av disse står fremdeles, men ofte betydelig ombygd.

I 1926 kom en ny reguleringsplan på plass; tilflyttingen til sentrum hadde tiltatt, og det ble vurdert at den gamle reguleringsplanen ikke lenger fungerte etter hensikten. Den nye planen la opp til en tydelig bystruktur, med en «kvadratur» av gater og kvartaler, inkludert et sentralt torv.

I stor grad ble grunnlaget for dagens sentrumsstruktur lagt gjennom denne reguleringsplanen. Det gamle mønsteret med bebyggelse langs «fjordveien» er imidlertid fortsatt tydelig.

1957

I 1957 har Sauda nådd 6000 innbyggere – 1100 av dem er medlemmer av Norsk kjemisk industriarbeiderforbund. Få år seinere når innbyggertallet toppen med 6300, og smelteverket med 1300.

Viktige monumentale bygninger som Rådhuset og Folkets hus har stått ferdig en tid, og disse er – sammen med arealet mellom Rådhusgata, Brugata og Skulegata, der handels- og næringsaktiviteten er størst – blitt kjerneområdet i sentrum.

Nye gater er blitt opparbeidet i tråd med reguleringsplanen fra 1926. Men gatenettet er ikke blitt utvidet ned mot fjorden og kaiområdet; her er det i stedet blitt oppført store bygningsvolumer uten direkte kontakt med bystrukturen.

1996

De sentrale gatene med triangeltomta i midten er fremdeles det kommersielle tyngdepunktet i sentrum. Et nytt element er Kyrkjegata, 1978-1979. Riksvei 520, som fram til da hadde gått i Rådhusgata, er flyttet til den nye Kyrkjegata. Kaiområdet er utbygd videre, og en planlagt ny riksveiforbindelse over Tangen er ført fram til stasjonen ved den gamle jernbanebrua.

En ny reguleringsplan var blitt vedtatt i 1964, basert på utsiktene til fortsatt vekst i industri og innbyggertall. Planen la stor vekt på å regulere biltrafikken, og viste kvartalbebyggelsen som lange, sammenhengende volumer. Rekkehus er innført som en ny bygningstype; de er delvis bygd på en måte som bryter med den eksisterende gatestrukturen.

Strukturen er fremdeles lesbar, men det er en begynnende tendens til å trekke funksjoner ut av sentrum, og flere nye bygninger bryter med eksisterende mønsteret og framstår som isolerte «øyer» uten kontakt med omgivelsene.

2025

I 1996 ble en ny sentrumsplan vedtatt. Planen var preget av et ønske om å styrke Sauda som et attraktivt handels- og opplevelsessenter, samtidig som industristedets identitet ble ivaretatt.

Som kartet viser, er det fram til 2025 kommet til enkelte nybygg, til dels større volumer. Spesielt tydelig er endringene på Vangnes og sør på Øyra, med nye og større næringslokaler.

For øvrig – og med et overordnet blick – er det lett å kjenne igjen situasjonen fra 30 år tidligere.

I bykjernen, og særlig i utkanten av denne, er det en tendens til at både bolighus og forretningsgårder blir stående tomme.

Kulturmiljø

DIVE-analysen har identifisert 5 kulturmiljø innenfor Øyra:

1. Nederst i Rådhusgata og langs elva
2. Rådhusplassen og næringseiendommer m.m.
3. Rundt kirka
4. Nord for kirka
5. Havnefronten, Nedre Øyra (Åstrand/Hamnaflåt)

Området som er markert med rød sirkel ligger innenfor NB! området, den eneste bygningen/strukturen på området er musikkpaviljongen fra moderne tid. Paviljongen kan sees på som både en del av område 2 Rådhusplassen og område 5 Nedre Øyra.

Inndelingen av kulturmiljøene er bla. basert på bygningenes sammenheng med hverandre samt alder, utviklingen av sentrum, bygningenes formål og arkitektur.

Område 1

Nederst i Rådhusgata og langs elva.

Hovedparten av de eldste bygningene på Øyra finner vi i dette området. Flere av bygningene er bygd før dagens gateløp og ligger derfor ikke langs gata slik det er vanlig i dag.

Bygningene langs Rådhusgata har tomt ned mot elva og noen er fremdeles de opprinnelige bygningsmiljøene med hovedhus, hage, og uthus/sjøbod.

Av interessante bygninger i området finnes bla. Rådhusgata 15 og 17, «Astanheim», Rådhusgata 11, «Nordtrand» og Rådhusgata 7, «Ivarhuset».

Området har svært høy kulturminneverdi og det anbefales at man i dette området er svært restriktiv med fortetting, fasadeendringer (untatt tilbakeføringer), tilbygg og riving.

Område 2
Rådhusplassen og
næringseiendommer m.m.

Rådhuset sto ferdig i 1939 og utgjør sammen med rådhusplassen et naturlig midtpunkt på Øyra.

Næringseiendommene innenfor området er av varierende alder med variende arkitektur.

Øyra/sentrum utviklet seg i hovedsak langs Rådhusgata og Skulegata, samt Brugata på tvers ned mot broen. Rådhusgata var Øyras hovedgate før Kirkegata ble anlagt som hovedvei.

Næringseiendommene og andre bygninger langs disse gatene er ulike i utforming og stiluttrykk, men utgjør et klart «handelssentrum».

Bygningene er i hovedsak oppført fra 1930-tallet og framover med enkelte eldre bygninger.

Folkets Hus ligger også i dette området, samt de nyere bygningene tilhørende Saudahallen.

Området har middels til høy kulturminneverdi. Folkets Hus er fredet etter Lov om kulturminner.

Område 3

Rundt kirka.

Den nye kirka ble oppført på Øyra i 1866. Sauda kirke er en langkirke, bygd i tømmer og har 350 sitteplasser.

Kirka er reist etter typetegninger av Hans Ditlev Franciscus von Linstow og ble vigslet av sogneprest P.R. Hoffgaard på vegne av biskop Jacob von der Lippe 26. september 1866.

Da kirka ble innviet, var den uten spir og med et enkelt inventar. Den fikk spir i 1921, og utbyggene ved inngangen har kommet til på et seinere tidspunkt.¹

Vest for kirka og ligger Fløgstadveien 5, «Kirkelund». Bygningen og uthuset er datert til 1850-1875 og utgjør derved det eldste bygningsmiljøet i området. Sør for kirka ligger Rådhusgata 38, «Solvang», fra slutten av 1800-tallet.

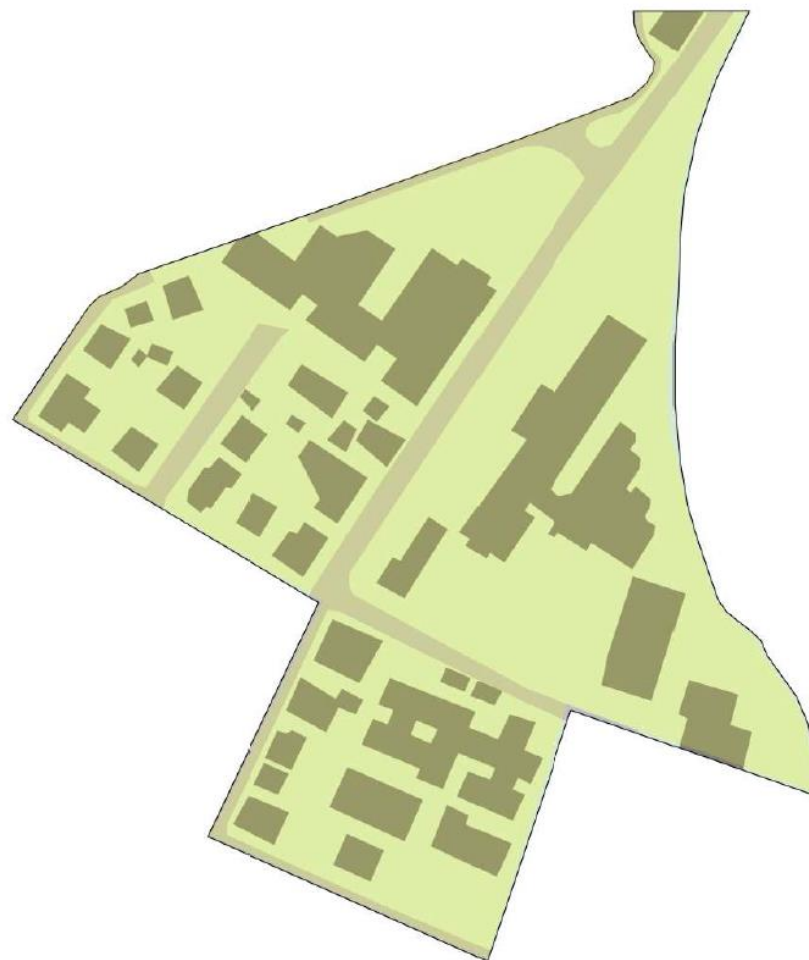
Kirka, «Kirkelund» og «Solvang» har høy kulturminneverdi.

Område 4

Nord for kirka.

Området nord for kirka består for det meste av nyere bygninger. Den største bygningsmassen tilhører Sauda ungdomsskule og Høllandstunet.

Område 5

Havnefronten og Nedre Øyra (Åstrand/Hamnaflåt).

De eldste bygningene innenfor området ligger i Prestegata. Disse bygningene er Prestegata 3, «Northun», fra første kvartal av 1900-tallet. Prestegata 9, «Fredheim», fra slutten av 1800-tallet. Prestegata 8, «Havnebakken» med uthus, fra tidlig 1900-tall.

Innenfor dette området ligger også «Grand Hotel» oppført i 1914/17 og har vært påbygd og endret i flere omganger i ettertid.

Havnefronten er svært endret og utfylt/utbygd i nyere tid. Tidligere sjøbuer er revet og moderne næring har tatt over.

Trinn 2 - Fortolkning

Metodikk

Hvorfor har enkelte elementer og karaktertrekk i analyseområdet hatt spesiell samfunnsmessig betydning?

Med utgangspunkt i kunnskapen fra trinn 1 skal man i trinn 2 gjennomgå og vurdere hvilke historiske perioder, lag og karaktertrekk i analyseområdet som spesielt har bidratt til å påvirke stedets utvikling.

Vurderingene skal skje både i historisk og nåtidsperspektiv, men også med sikte på framtida.

Mål: belyse analyseområdets historiske betydning

De historiske sporene endres over tid etter hvert som verdensbildet og samfunnet forandrer seg.

Historisk stedsforståelse bør bygge på kunnskap om stedets opprinnelse, utvikling og karakter, i tillegg til

en fortolkning av de historiske sammenhengene.

Historien vil alltid være gjenstand for nye fortolkninger, både på det individuelle og samfunnsmessige plan. Hensikten med trinn 2 er å fortolke og drøfte analyseområdets historiske situasjon, meningsinnhold og betydning som underlag for verdidiskusjonen i trinn 3.

Det er ikke nødvendigvis bare høydepunktene i den historiske utviklingsprosessen som har etterlatt seg de mest betydningsfulle sporene i et landskap, og det er heller ikke alltid at de sporene som finnes, er historisk viktige.

Med utgangspunkt i hvilke historiske elementer som i dagens situasjon representerer de viktigste historiske fortellingene i trinn 1, vil trinn 2 undersøke hvilken tilstand de er i som formidlere av historisk meningsinnhold og samfunnsmessig betydning.

I analysen brukes historisk lesbarhet, integritet (helhet) og autentisitet (grad av ekthet) som mål på tilstand og formidlingsegenskaper.

Særtrekk

I trinn 2 har vi oppsummert den historiske informasjonen om Øyra

opprikkelse, utvikling og karakter i viktige særtrekk for Øyra, deres utviklingstrekk, historisk lesbarhet, tilstand og betydning.

Vi har i arbeidsgruppen diskutert hvilke elementer og karaktertrekk i analyseområdet som har hatt spesiell samfunnsmessig betydning, har spesiell betydning og som vil få spesiell betydning videre for området.

Hensikten er å tydeliggjøre de ulike lagene for å gjøre stedet mer historisk lesbart. Med historisk lesbarhet menes at fortiden kan «leses» i dagens landskap og omgivelser. Eksempler på historisk lesbarhet kan være at tidligere

byplanlegging fremdeles er tydelige i dagens by, eller at de naturlige havneforholdene som var årsak til stedets opprikkelse fremdeles er fattbare. For folk flest er historisk lesbarhet trolig en forutsetning for å kunne forstå stedets utvikling. Historisk lesbarhet er dermed et viktig verdikriterium.

Vi har også diskutert, og på et overordnet nivå vurdert, begrepene autentisitet og integritet. Sammen med begrepet historisk lesbarhet uttrykker de i hvilken grad miljøer, strukturer og enkelte elementer i landskapet og omgivelsene fungerer som bærende og -formidlere av stedets historiske karakter og betydning.

Autentisitet – historiske elementers opprinnelighet, i relasjon til

egenskapene de hadde på definerte punkter i historien.

Integritet – beskriver kulturarvens funksjonelle, strukturelle eller visuelle grad av intakthet.

Funksjonell integritet kan for eksempel bety at bruken av bygningen i et miljø er intakt og virksom i dag.

Strukturell integritet beskriver i hvilken grad elementene er fysisk intakte, eksempelvis hvor lesbar den opprinnelige helheten i en struktur er i dag.

Visuell integritet handler om hvor helhetlig bevart de funksjonelle og /eller strukturelle karaktertrekkene er i forhold til det opprinnelige bybildet.

Bebyggelsen før 1916

Viktige utviklingstrekk

- Eldre gårdstun «De opprinnelige gårdene»
- Første veier/stier
- Jordbruksarealer
- Flytting av kirkestedet fra Saudasjøen til Øyra

Lesbarhet/tilstand

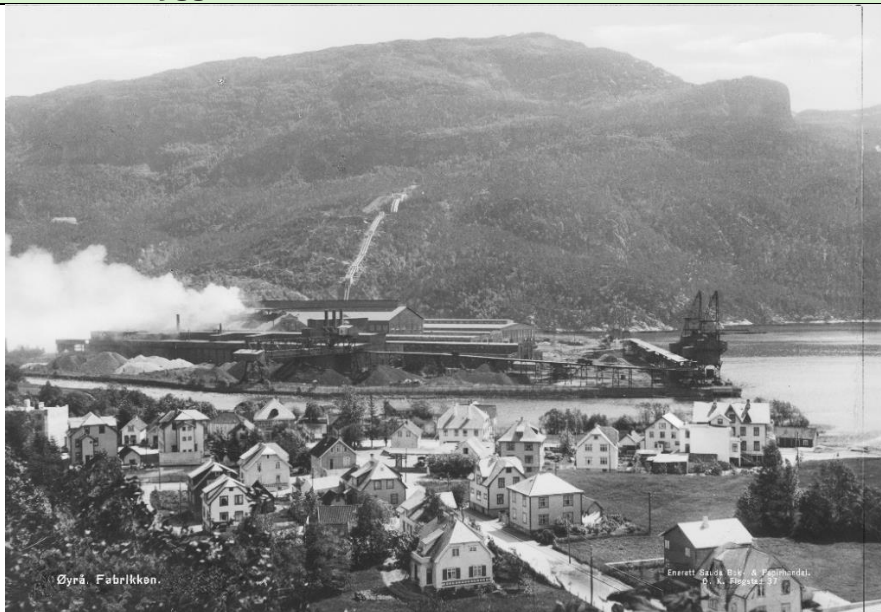
Teigene innenfor det som nå er sentrum/Øyra er ikke lesbare uten jordskiftekart. Enkelte veifar går på samme sted, men er sterkt endret.

Betydning

De eldste bygningene er en viktig del av historiefortellingen rundt opprettelsen av tettstedet Øyra. De gjenværende bygningene fra før 1916 har høy kulturminneverdi.

Husene som ble reist på Øyra før industriutviklingen, var for det meste mindre 1,5 etasjes våningshus og uthus i tidens arkitekturstil, empire. De fleste husene har gjennomgått større endringer i materialer og bygningsdeler som tak og vinduer. Bygningene har likevel en høy kulturminneverdi som historiefortellende elementer. Bygningene forteller om bygda/byens tidlige utvikling til tettsted.

Trehusbebyggelsen etter 1916

Viktige utviklingstrekk

- Fra gårdsbruk til «tettstedsbebyggelse»
- Opparbeiding av veier og gater
- «Byggeboom»
- Riving 70-80-90 tallet

Lesbarhet/tilstand

Det finnes gjenstående eldre bygninger med høy kulturminneverdi. Disse bygningene er til dels enkle å gjenfinne på eldre kart og foto. Bygningene varierer fra helt ombygd til autentiske/med opprinnelig utseende.

Betydning

Den gjenstående eldre trehusbebyggelsen har høy kulturminneverdi: lokalhistorisk verdi, formidlingsverdi, til dels autentisitetetsverdi, samt aldersverdi for tettstedet/byen Sauda.

Flere av de kombinerte bolig- og næringsbygningene som ble bygd mellom 1916 og starten på andre verdenskrig, har bevart det arkitektoniske uttrykket i både utforming, materialvalg, detaljer og bruksområder. Bygningene har stor betydning for den kulturhistoriske opplevelsen av Øyra. Alle bygningene har en lang historie med varierte bruksområder som har påvirket både lokalsamfunnet og handelsvirksomheten i regionen. Bruksområder som kaféer, banker og postkontor, samt de mange spesialforretningene, har alle bidratt til utseende til dagens sentrum.

Ferdselsårer

Viktige utviklingstrekk

- Tidlige veier/stier mellom elva og gårdene
- Bruer over elva mellom Øyra og Åbøbyen/fabrikken
- Omlegging av riksveien på 70-tallet
- Asfaltering av gater og gatenavn

Lesbarhet/tilstand

Veinettet etter 1916 har god lesbarhet og kan gjenfinnes på eldre kart. Selv om Åbø siden av Sauda, og da spesielt stien langs elva, og Høllandsfossen ikke er en del av denne analysen bør de nevnes som en del av tidlig samferdsel som har vært viktig for kommunikasjonen mellom de to sidene av elva.

Betydning

Kommunikasjon mellom sentrum og fabrikken samt opparbeidingen av nye ferdselsårer gjennom sentrum, som Kyrkjegata, og veiene som knyttet tettstedet/byen Sauda sammen med omverdenen har vært viktig for utviklingen av Sauda sentrum. Veifar og stier er kulturminner som ofte blir oversett, men som bør holdes åpne og/eller dokumenteres.

Sentrum i Sauda har for det meste vokst langs de gamle veiene Rådhusgata og Skulegata, samt Brugata som går tvers ned mot brua over til Åby. Rådhusgata var hovedveien i bygda før riksvei 520 ble flyttet fra Rådhusgata til den nyanlagte Kyrkjegata på slutten av 1970-tallet. Det kom tidlig bro over til Åbø og denne tverrforbindelsen har alltid vært en viktig ferdselsåre. Folketallet steg jevnt og trutt og allerede i 1926 ble en ny reguleringsplan vedtatt. Dagens rutenett av gater og kvartaler er i stor grad det samme som det som vokste frem etter denne reguleringen og frem mot 1940-tallet. Sentrum ble utviklet og bygd ut med veier og infrastruktur, men til tross for den nye planens idealer om kvartalsstruktur, er det den tidligere nord-syd gående retningen fremdeles dominerende.

Øyra og fabrikken

Viktige utviklingstrekk

- Symbiose – utvikling av fabrikken = utvikling av Sauda/Øyra.
- Kommunikasjon (bruer, gangstier m.m.) mellom Øyra og fabrikken.
- Behov for boliger, butikker og skoler pga. arbeidere på fabrikken.

Lesbarhet/tilstand

Kommunikasjonen mellom sentrum/Øyra og fabrikken er godt synlig og lesbar gjennom broene over elva og veiene/stiene som fører til dem. Russerbroa har en særskilt stilling som et krigsminne med høy kulturminneverdi, både lokalt og regionalt.

Betydning

Sammenhengen mellom Øyra/sentrum og fabrikken har flere immaterielle kulturminneverdier – formidlingsverdi, lokalhistorisk verdi, industrihistorie, krigshistorie gjennom Russerbroa, samt historiefortellende verdi.

Sauda er et typisk industristed med kraftstasjoner utenfor sentrum og fabrikken, arbeider- og funksjonærboliger på Åbø siden og Øyra, med næring, boliger, og kommunale bygg m.m. på flaten innerst i fjorden. Fabrikken er godt synlig fra de fleste steder i byen med de store produksjonsbygningene som fremdeles fungerer som et identitetsskapende element, uten kraftutbyggingen og fabrikken hadde nok ikke Sauda vært det den er i dag. Det var en begynnende tettstedsutvikling på Øyra på slutten av 1800-tallet, men utviklingen av tettstedet og etter hvert byen fikk mer fart etter industriutviklingen på begynnelsen av 1900-tallet.

Forretningsgårdene

Viktige utviklingstrekk

- Riving av trehusbebyggelse for å bygge større forretningsgårder
- Endring i sentrumsarkitekturen, materialer, utseende m.m.
- Omlegging av hovedinnfartsåren.

Lesbarhet/tilstand

Flere av forretningsgårdene i sentrum er preget av forfall og er i dårlig tilstand. Arkitekturmessig sett er de fleste fremdeles godt lesbare og kan ved en rehabilitering få tilbake sitt opprinnelige utseende og fargesetting.

Betydning

Forretningsgårdene er tidstypiske og har kulturminneverdi, bla. formidlingsverdi, lokalhistorisk og arkitektonisk verdi som fysiske spor/arkitektur som viser urbaniseringen av Øyra.

Det bymessige Sauda har i stor grad vokst langs de gamle veiene Rådhusgata og Skulegata, samt Brugata som krysser ned mot broen til Åby. Rådhusgata tjente som hovedvei i bygda før Kirkegata ble opprettet som hovedgate i nyere tid. Bygningene langs disse gatene varierer i design og stil, men sammen danner de et sammenhengende og bymiljø der bygningene, gjennom sin plassering, bidrar til en tydelig urban struktur, og byggenes størrelse og høyde gir en ensartet målestokk. Noen nyere bygninger avviker fra denne helheten, men det er fortsatt bebyggelsen fra tiden før 1960 som preger området mest.

Flere av bygningene i Rådhusgata og Brugata stammer fra den første perioden med utbygging i Sauda, rett etter etableringen av fabrikken, mens Skulegata har bygninger fra hovedsakelig 1930-årene.

Trinn 3 - Vurdering

Metodikk

Hvilke elementer og karaktertrekk har spesiell verdi, kan de utvikles og hvor går grensene for hva de tåler?

I trinn 3 vurderes kulturarvens verdier og de kulturhistoriske kvalitetenes muligheter og begrensninger som verdi- og bruksressurser. Kulturarvens verdi, utviklingspotensial, sårbarhet, tålegrense og endringskapasitet inngår i vurderingene. Arbeidet tar utgangspunkt i de to første trinnenes beskrivelser og formidling av analyseområdets historiske karakter og betydning.

Mål: belyse analyseområdets kulturhistoriske verdier og tålegrense.

Både verdi og endringskapasitet vil som regel variere innenfor et og samme analyseområde, og nyansene vil være viktige i en helhetsvurdering av området.

Begrepene utviklingspotensial, sårbarhet, endringskapasitet og verdi begrunner og angir grensen for hva som tales av nye inngrep uten at kulturminneverdier og særpreg går tapt. Der arbeidet omfatter historiske byområder og kulturmiljøer av nasjonal interesse, bl.a. NB! områder, anvendes relevante kulturminnefaglige kriterier.

I analysens tredje trinn er oppgaven å vurdere kulturarvens kvalitative egenskaper, muligheter og begrensninger med verdispørsmålet som hovedelement. Muligheter og begrensninger kan måles ved å vurdere utviklingspotensial og endringskapasitet.

Med utviklingspotensial menes ikke bare kulturarvens økonomiske og bruksmessige potensial, men også

potensialet for utvikling av kunnskaps- og opplevelsesverdier. Når utviklingspotensialet er beskrevet kan de realistiske utviklingsmulighetene i relasjon til situasjonens begrensninger vurderes i trinn 4. I det inngår vurdering av kulturarvens sårbarhet og tålegrenser (kilde: Riksantikvaren).

Begrunnelse for vern

Kulturminnelovens definisjon av kulturminner og kulturmiljøer er:

«Med kulturminner menes alle spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø, herunder lokaliteter det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til. Med kulturmiljø menes områder hvor kulturminner inngår som del av en større helhet eller sammenheng.»

Dette betyr ikke at alle kulturminner og kulturmiljøer kan eller skal bevares. Samfunnet må prioritere hva som er verdifullt og skal vernes. Ved vurdering av kulturminners verneverdi er det tre hovedparameter som tillegges betydning: Kulturminnene skal være en kilde til kunnskap, gi grunnlag for opplevelse og være en bruksressurs for framtiden (kilde: Riksantikvaren).

Prioriterte mål for vern for Øyra

Kulturmiljø og landskap av nasjonal interesse er en database over byer og tettsteder i Norge med kulturmiljø som har nasjonal interesse. Registeret omfatter 75 byer der sporene etter 1000 års byhistorie er kartfestet, heriblant Sauda sentrum.

De historiske byene og tettstedene opplever nå et omfattende utviklingspress som følge av den sterke urbaniseringen som preger dagens samfunnsutvikling. Kulturmiljø og landskap av nasjonal interesse angir områder hvor det må vises særlige

hensyn i forbindelse med videre forvaltning og utvikling. Det innebærer ikke formelt vern at et kulturmiljø er med i Kulturmiljø og landskap av nasjonal interesse, men det gir et grunnlag for angivelse av nye hensynsoner i henhold til plan- og bygningsloven. Områdene kan også gi grunnlag for innsigelse ved nye arealplaner. Det kan heller ikke utelukkes at noen Kulturmiljø og landskap av nasjonal interesse bør fredes eller at det finnes objekter i disse som på sikt kan vise seg å måtte sikres etter kulturminneloven.

Riksantikvarens beskrivelse av Øyras nasjonale interesse er følgende:

«Sauda sentrum er et «stilarkiv» for norsk småbyutvikling fra 1860 til ca. 1960, med nyklassisisme, jugend, sveitserstil og funksjonalisme side om side. Den historiske variasjonen i liten skala er unik. Bybildet domineres av 2,5–3-etasjehus, mens signalbygg som rådhus, Folkets Hus og kirke markerer fellesskapets tyngdepunkt. Viktige

kvaliteter er bevart skala, stilpreg og selvgrodd struktur – i kontrast til den gjennomregulerte Åbøbyen.»

Verneverdier og tålegrenser

Hvilke elementer og karaktertrekk har spesiell verdi, kan de utvikles og hvor går grensene for hva de tåler?

I arbeidet med vurdering av verdi for kulturminner snakker en om mange forskjellige typer verdi. De deles ofte i følgende kategorier:

Kunnskapsverdi:

- Bygningshistorisk verdi
- Håndverkshistorisk verdi
- Arkitekturhistorisk eller stilhistorisk verdi
- Samfunnshistorisk eller sosialhistorisk verdi
- Personalthistorisk verdi

Dette er verdier som i stor grad er objektive og målbare.

Opplevelsesverdier:

- Arkitektonisk verdi
- Kunstnerisk eller estetisk verdi
- Brukspreget, alderspreget verdi, «patina»
- Miljøskapende verdi
- Identitetsskapende eller kontinuitetsskapende verdi
- Forbløffelses- eller nysgjerrighetsskapende verdi
- Symbolverdi

Dette er verdier som i stor grad ikke er målbare og må vurderes etter faglig skjønn.

Forsterkende eller overgripende forutsetninger som fremmer kulturminneverdiene:

- Autentisitet, ekthet eller troverdighet
- Kvalitet eller vedlikeholdstilstand
- Representativitet eller sjeldenhet
- Bruk

Kulturarvens utviklingspotensial er visjonene for forvaltning og bruk av de kulturhistoriske karaktertrekkene og

ressursene i området beskrives uten at det legges vekt på eventuelle begrensninger.

Kulturarvens sårbarhet beskriver sannsynligheten for reduksjon eller tap av definerte verdier, som følge av indre eller ytre påvirkning

Tålegrensen angir kulturarvens robusthet, dvs punktet, eller grensenivået som markerer overgangen fra et verdinivå til et annet. Overskridelse av tålegrensen innebærer at definerte verdier endres, helt eller delvis.

En kan tenke seg fire ulike kategorier av tålegrense/ endringsmuligheter for videre bruk:

A: Bygg og miljøer med høy kvalitet og autentisitet, fredet etter kulturminneloven eller verdier som kommer nært opp mot fredningsklasse. Endringer og tekniske oppgraderinger på eksisterende bebyggelse bør kun skje i samråd med kulturminnemyndigheten. Ved regulering etter plan- og

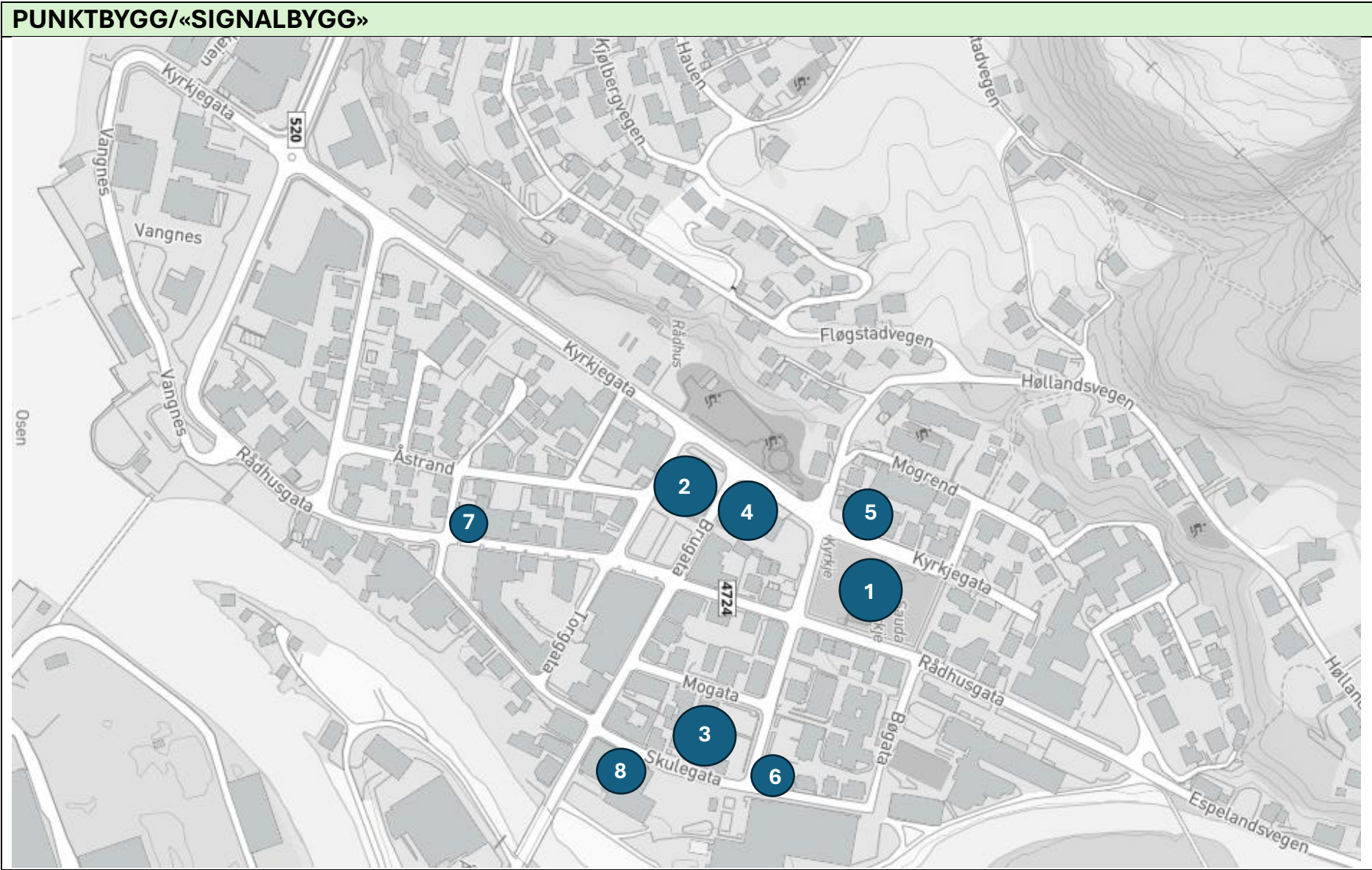
bygningsloven (pbl) kan det benyttes hensynssone C og D med strenge bestemmelser for ivaretagelse av og tilpasning til verdiene. Vern kan omfatte bygningers eksteriør og interiør, utomhus/park/ grøntområder, grønnsstrukturelementer, vegger/stier, murer, gjerder, siktlinjer etc. Nye tiltak bør kun medføre små inngrep i kulturminnene, og ikke være i konflikt med juridisk vern. Muligheter for ytterligere utvikling uten konflikt med områdets verdier er svært begrenset. På enkeltbygninger som er definert bevaringsverdige av kommune/ fylkeskommune, bør autentisk materiale og bygningsdeler bevares (ikke fjernes).

B: Bygninger, strukturer og områder oppleves som tilnærmet autentisk med små/ få endringer. Områdets karakter bør hensyntas og verdier sikres i videre planlegging. Ved regulering etter pbl kan det knyttes strenge bestemmelser til en hensynssone C. Vern omfatter enkeltbygningers eksteriør og områdenes bebyggelsesstruktur.

Muligheter for ytterligere utvikling uten konflikt med området verdier er svært begrenset. Det bør ikke tillates fortetting i form av nye tomter eller bygningsvolumer av større størrelse/flere enheter enn området eksisterende bebyggelse har. Eventuell infill-bebyggelse/nye erstatninger bør reguleres strengt, og tilpasses området hovedkarakter mht. tomtestruktur, fotavtrykk, volum og retning, plassering av bygning på tomt, henvendelse mot gate, volum og retning, høyder og størrelser på en slik måte at delområdet særpreg ikke svekkes. Fjernvirkning av tiltak mot kulturhistoriske omgivelser dokumenteres. På definerte enkeltbygninger bør autentiske elementer, materiale og bygningsdeler bevares (ikke fjernes).

C: Bygninger strukturer og områder oppleves som noe endret, med en sammensatt bygningsmasse av verneverdige bygg og nyere bygg, og med få vesentlige avvikende inngrep. Kompromissløsninger der både vern og utvikling ivaretas et godt stykke på veg kan vurderes. Ombygging/ endringer/riving som er i direkte konflikt med verneverdige bygninger bør ikke tillates for å unngå ytterligere forringelse av områder. Både bygnings- og eiendomsstrukturer bør opprettholdes. Ny bebyggelse bør tilpasses spesielt i forhold til høyder, volum, skala og plassering på tomt. Fjernvirkning av tiltak mot kulturhistoriske omgivelser bør dokumenteres. På verneverdige enkeltbygninger bør autentisk materiale og bygningsdeler bevares (ikke fjernes).

D: Områder der verdiene er fraværende eller borte. Mulige utviklings-/ transformasjonsområder der det kan være aktuelt å rive eller flytte bygninger. Ved nærhet til kulturhistorisk viktige områder bør ny bebyggelse tilpasses slik at den ikke dominerer over og forringer tilliggende områders verdier. Nær- og fjernvirkning av tiltak mot kulturhistoriske omgivelser bør dokumenteres.

Sauda kirke, 1866

Rådhuset, 1939

Folkets Hus, 1931

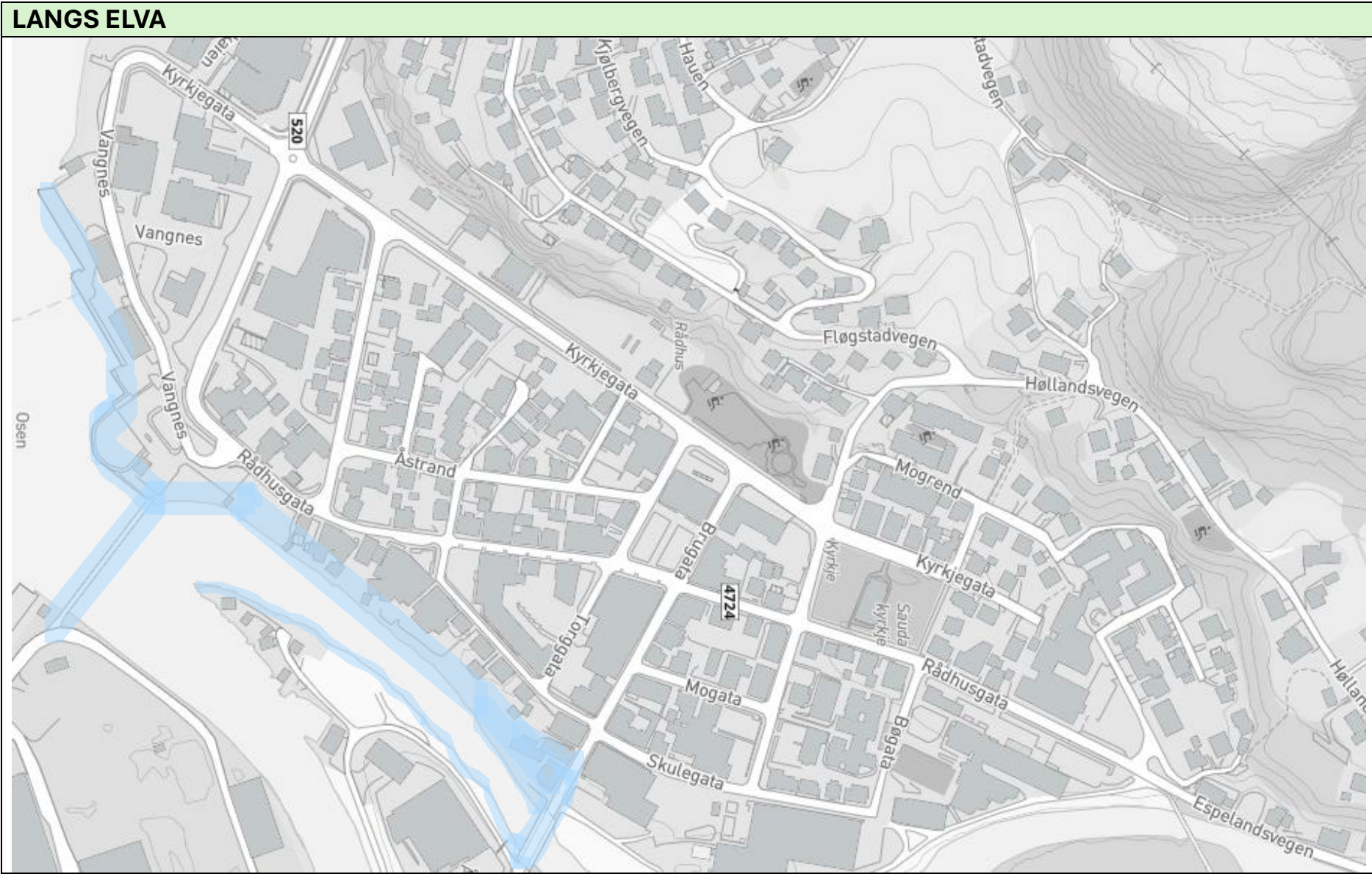
Kulturarv/særtrekk	Kulturminneverdi	Utviklingspotensial	Sårbarhet	Endringskapasitet
<ul style="list-style-type: none"> • Kirka (1) • Rådhuset (2) • Folkets hus (3) • Brannstasjonen (4) • Odd Fellow (5) • Frelsesarmeen (6) • «Den grønne banken» (7) • Saudahallen (8) <p>Nummer i parentes korresponderer med nummererte markeringer i kartet på forrige side.</p>	<p>Punktbygningene har stor verdi som kulturminner og landemerker.</p> <p>Folkets Hus er fredet gjennom Kulturminneloven og har nasjonal verdi.</p> <p>Bygningene har flere kulturminneverdier som kunnskaps-, opplevelsesverdi, bruksverdi, historisk verdi og arkitektonisk verdi.</p>	<p>Punktbygningene har begrenset utviklingspotensiale.</p> <p>Rådhusplassen har potensial til å styrkes som kulturminne og byrom.</p> <p>Musikkpaviljonen og området rundt bør rustes opp.</p>	<p>Alle bygningene er sårbare bygninger som ikke tåler store endringer før byggets særpreg går tapt.</p>	<p>Byggene har liten Endringskapasitet, men kan tåle ny bruk hvis endringer gjøres uten å endre byggenes særtrekk.</p>

FORRETNINGSGÅRDER

		
<p>Fagerlund/Den grønne banken, 1915</p>	<p>Elvebakken/Sauda bok og papirhandel, 1930</p>	<p>Rådhusgata 34, 1966-67. Krossveien, 1930. Garstad, 1930.</p>

Kulturarv/særtrekk	Kulturminneverdi	Utviklingspotensial	Sårbarhet	Endringskapasitet
<p>Bygninger for både næring og bolig som er strukturert etter veier og seinere gater. Bygningene er forholdsvis uniform i stilarter og har ulik grad av autentisitet.</p>	<p>Bebyggelsen har stor verdi, både mange enkeltbygg og gatebildet som helhet. Bygningene har både kunnskaps-, opplevelsesverdi og særlig bruksverdi. Den forteller om urbaniseringen av Sauda. Bygningene har opplevelsesverdi med ulik detaljering, materialbruk og fargesetting.</p>	<p>Forretningsgårdene har høy tetthet da bygningene følger gatene med en definert høyde. Det er derfor ikke et stort potensial til fortetting. Bygningsmassen i seg selv har potensial til å videreutvikles enda noe i forhold til funksjon.</p>	<p>Det er stor sårbarhet for helheten dersom bygninger blir borte f.eks. ved brann eller rivning. Det er også svært sårbart med endringer som fører til at opprinnelige materialer og bygningsdeler blir skiftet. Det reduserer graden av autentisitet og kunnskapsverdien og opplevelsesverdien kan bli redusert.</p>	<p>Bygningene har noe endringskapasitet. Det er mulig med endringer dersom de gjøres på en slik måte at hverken helheten eller verdien i de enkelte bygningene forringes.</p>

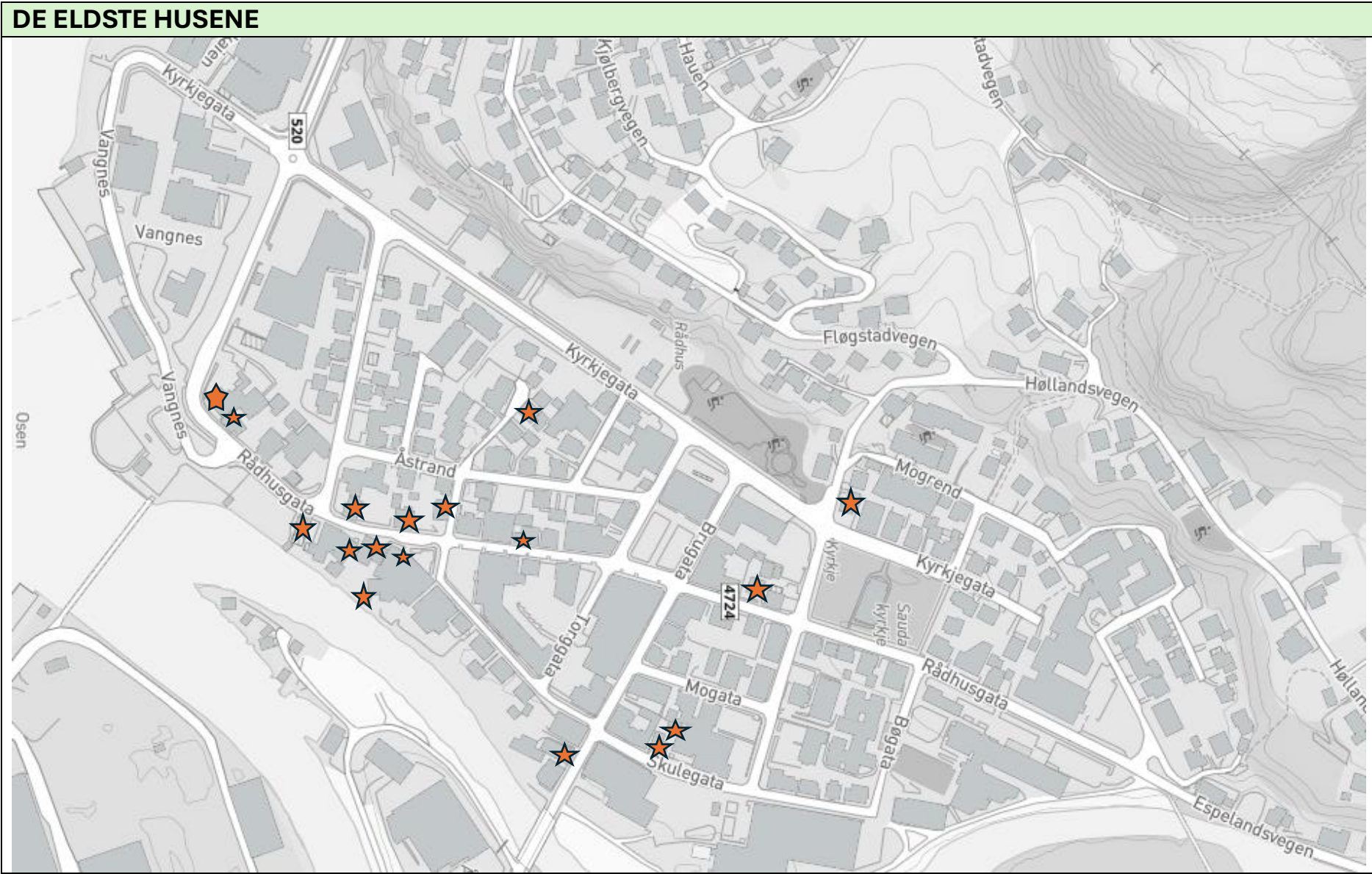

Det gamle Folkets Hus, «Ågård», 1918/1940.

Bakgård/uthusmiljø, Rådhusgata.

Grand hotel, 1915/1926.

Kulturarv/særtrekk	Kulturminneverdi	Utviklingspotensial	Sårbarhet	Endringskapasitet
<ul style="list-style-type: none"> • Mindre uthus bak hovedbygninger i Rådhusgata • Gamle Folkets Hus • Sti langs elva • Vangnes • Dampskipskaia • Skipsekspedisjonen 	<p>Har svært stor verdi, både kunnskapsverdi, opplevelsesverdi og bruksverdi. Bygningene og strukturene er en viktig del av Saudas identitet.</p>	<p>Har potensiale til å styrkes og videreutvikles til et enda mer tydelig særtrekk. Området langs elva er attraktivt spesielt for turismen, men også som viktige interne kommunikasjonslinjer.</p>	<p>Det er stor sårbarhet for helheten dersom bygninger blir borte f.eks. ved brann eller rivning. Det er også svært sårbart med endringer som fører til at opprinnelige materialer og bygningsdeler blir skiftet. Det reduserer graden av autentisitet og kunnskapsverdien og opplevelsesverdien kan bli redusert.</p>	<p>Endringskapasiteten er liten, det er viktig at endringene forholder seg til den opprinnelige stilen og/eller volumet for bygningene og at eksisterende stier ryddes fram og opprettholdes.</p>

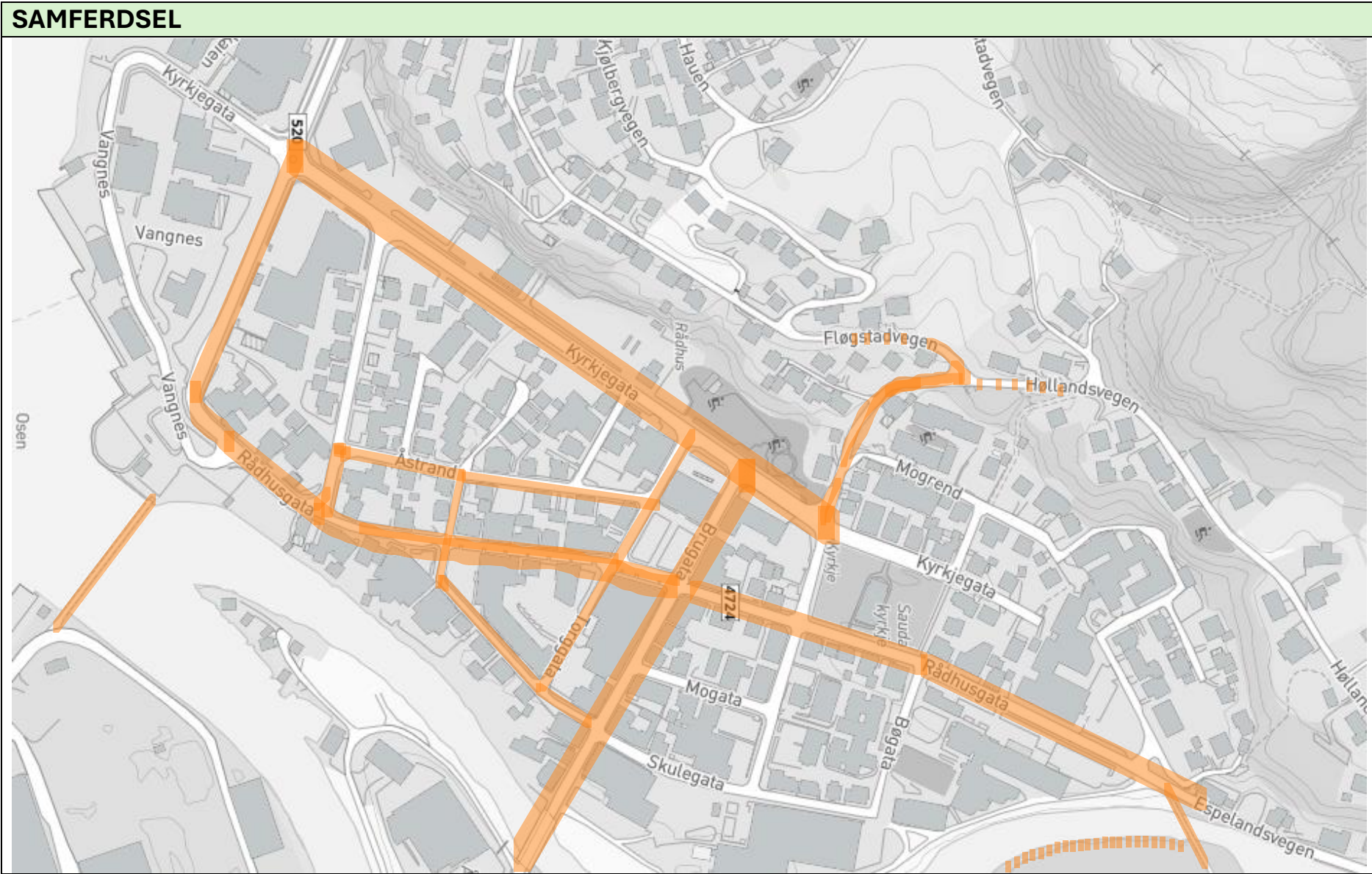

Ivarshuset, Rådhusgata 7, 1865.

Austarheim, Rådhusgata 15 og 17, 1870-tallet.

Midtun, Rådhusgata 14, 1898

Kulturarv/særtrekk	Kulturminneverdi	Utviklingspotensial	Sårbarhet	Endringskapasitet
<ul style="list-style-type: none"> • Fløgstadveien 5 med uthus • Rådhusgata 38 • Prestegata 9 • Rådhusgata 17 • Rådhusgata 15 + bakeriet • Nordstrand (Rådhusgata) • Ivar-huset (Rådhusgata) <p>Overstående er eksempler på eldre bygninger. For full liste, se vedlegg 1.</p>	<p>Flere av bygningene framstår som ganske uendret i volum og størrelse, men de fleste er endret i bygningsdeler som tak, vinduer og kledning. Bygningene framstår som tidstypiske og er viktige representanter for sin tid lokalt. Bygningene har bruksverdi, kunnskapsverdi og opplevelsesverdi.</p>	<p>Bygningene er delvis og helt i bruk og har et variert bruksområde. Potensialet til bygningene ligger først og fremst i å dyrke fram deres karakter og identitet.</p>	<p>Det er stor sårbarhet for helheten dersom bygninger blir borte f.eks. ved brann eller rivning. Det er også svært sårbart med endringer som fører til at opprinnelige materialer og bygningsdeler blir skiftet. Det reduserer graden av autentisitet og kunnskapsverdien og opplevelsesverdien kan bli redusert.</p>	<p>Endringskapasiteten er liten, det er viktig at endringene forholder seg til den opprinnelige stilen. Hvis ikke de enkelte bygningenes egenart tas vare på er i variasjonen i bygningsmiljøet truet.</p>

Kulturarv/særtrekk	Kulturminneverdi	Utviklingspotensial	Sårbarhet	Endringskapasitet
<ul style="list-style-type: none"> • Bruer over elva • Riksveien • Eldre veifar opp til/mellom gårdene • Russerbua med jernbanen • Stier langs elva <p>Dagens veinett ble i hovedsak bygd fra slutten av 1800 tallet og utover.</p>	<p>I hovedsak kunnskapsverdi og bruksverdi. Viktig som del av identiteten, dette gjelder særlig veiene opp mot gårdene og bruer/gangveiene over elva mot fabrikk og Åbøbyen.</p> <p>Veiene har i hovedsak kunnskapsverdi og bruksverdi.</p>	<p>Liten.</p>	<p>Stier er sårbare dersom de ikke blir brukt eller om de blir gjenbygd.</p>	<p>Liten endringskapasitet for veinettet. Veiene i sentrum bør i liten grad utvides da dette vil kreve store inngrep i omkringliggende bygningsmasse.</p>

Trinn 4 - Aktivering

Metodikk

Hvordan kan stedets prioriterte historiske kvaliteter og ressurser forvaltes og utvikles?

Mål: definere analyseområdets handlingsrom.

I trinn 4 beskrives handlingsrommet for aktivering av kulturarven i analyseområdet, basert på vurderingene i trinnene 1-3. Handlingsrommet skal beskrive mulighetene og rammene for forvaltning, bruk og utvikling. Arbeidet kan omfatte både overordnede og mer detaljerte betraktninger avhengig av analysens geografiske nivå og utfordringer.

Kunnskapsmaterialet, resultatene og argumentene fra analysens tre første trinn brukes og bearbeides videre som grunnlag for å begrunne hvilke strategier,

virkemidler og tilnærminger som kan brukes for å aktivere kulturarven. Forslagene som legges fram må være relevante i forhold til utfordringer og målsetting som danner utgangspunktet for analysen, og de må være hensiktsmessige for videre bruk.

Det fjerde trinnet inneholder syntesen, oppsummeringen og konsentratet av analyseprosessen, og utgjør anbefalinger og innspill til videre planarbeid. I Trinn 4 defineres det historiske handlingsrommet med sikte på aktivering av analyseområdets kulturhistoriske ressurser i planleggingen.

Handlingsrommet angir mulighetene for vern kontra utvikling av området, både totalt og i forhold til de enkelte kulturhistoriske elementene. Analysen

skal resultere i råd og anbefalinger tilpasset nivået for planen den er tilknyttet. Rådene og forslagene som legges fram må derfor henge sammen med planarbeidets utfordringer og svare på spørsmålene som var utgangspunktet for analysen

Virkemidler

Juridiske virkemidler

Det er viktig å sikre kulturminner langsiktig og formelt gjennom juridiske virkemidler. En oversikt over lovverk og juridiske virkemidler følger nedenfor.

Kulturminneloven (kml)

Rogaland fylkeskommune er rette kulturminnemyndighet for ivaretagelse av automatisk fredete og vedtaksfredete kulturminner. Riksantikvaren er ansvarlig myndighet for forskriftfredete kulturminner (fredning av bygninger i landsverneplaner).

Plan- og bygningsloven (pbl)

Kommunens viktigste verktøy for ivaretagelse av kulturminneverdier er plan- og bygningsloven.

Gjeldende kommuneplan har retningslinjer som sikrer ivaretagelse av verneverdige bygg. Disse kan eventuelt suppleres med generelle bestemmelser

og retningslinjer som går mer i detalj på forvaltning av verneverdige bygninger, eksempelvis:

I kommuneplan, ved revisjon av sentrumsplan eller arbeid med nye detaljreguleringsplaner bør det legges vekt på tydelige føringer for ivaretagelse av eldre bebyggelse og tilpasning av ny bebyggelse basert på tilgjengelig kunnskapsgrunnlag.

Det anbefales bruk av hensynssoner for markering av vernehensyn i juridiske planer, på alle plannivå. Hensynssonene er viktig for å sikre juridisk vern og for å vise sammenhengen og helheten i/ mellom de ulike kulturmiljøene og enkeltbygningene. Det vil derfor være viktig at hensynssonene ikke bare knyttes til enkeltbygg, men til større områder som henger sammen både visuelt og kulturhistorisk. Det er viktig at det knyttes gode bestemmelser til hensynssonene. Bestemmelsene må sikre at viktige kulturhistoriske

sammenhenger og hensynet i disse blir ivaretatt i alle typer tiltak.

Riksantikvaren har eksempler på ulike bestemmelser knyttet til hensynssoner for bevaring av kulturminner på sin hjemmeside.

Det er viktig at bestemmelser om arealbruk, utnyttelse og fortetting virker sammen med retningslinjer om bevaring for sammen å ivareta hensyn til vern i de ulike områdene på en god og balansert måte.

Bestemmelser/ retningslinjer i kommuneplan og sentrumsplan om fortetting bør inneha kriterier både til hva som skal legges til grunn for vurdering av om tomter er egnet for fortetting og bestemmelser om kvalitetskrav til ny bebyggelse, jamført beskrivelser av handlingsrom i tabell over.

For delområder med kulturminnehensyn betyr det at hensynet til kulturminner bør være et viktig vurderingskriterium, som i

noen tilfeller bør gå foran hensynet til høy utnyttelse.

Det anbefales at kommuneplanen/ sentrumsplanen har bestemmelser som stiller krav om mulighetsstudie ved utarbeidelse av reguleringsplan for flere eiendommer. Mulighetsstudien må gi et bilde som gir grunnlag for å sikre en helhetlig vurdering av tiltak sett i forhold til omkringliggende kulturhistoriske verdier (både kulturhistoriske verdier og områdenes grønne kvaliteter).

Det anbefales at kommuneplanen/ sentrumsplanen har bestemmelser med krav til dokumentasjon av forhold mellom ny bebyggelse og omkringliggende bebyggelse.

Dokumentasjonen bør både vise bygningsvolumet i forhold til området/ områdepreget og fasader på nybygg i sammenheng med nabobebyggelse og gateløpet.

Kommuneplan bør suppleres med bestemmelser om at verneverdige

bygninger ved regulering avsettes som «Bygninger som skal bevares».

Konsekvent saksbehandling vil være viktig. Bevaringsfokus og hensynet til enkeltminner og sammenhengende kulturmiljø er ett viktig grunnlag for saksbehandlingen som kommuniseres tydelig i oppstartsmøte for alle byggesaker.

Veiledere

Riksantikvarens reviderte veileder fra juni 2016 om «Kulturminne, kulturmiljøer og landskap, planlegging etter plan- og bygningsloven» er et godt hjelpemiddel for planlegging i områder som Sauda hvor man er i berøring med store kulturhistoriske verdier.

Virker det?

De ovenfor nevnte virkemidlene er uten tvil svært viktige for å lykkes med å ivareta kulturarven på en god måte. Det er til tross for gode bestemmelser og retningslinjer dessverre mange eksempler på at det i områder der de er

gjeldene gjennomføres tiltak som ikke er i henhold til disse. Det skjer både der det er private og offentlige eiere/ tiltakshavere.

Det kan ha mange årsaker:

- Eier/ tiltakshaver kjenner ikke til eller ønsker ikke å følge bestemmelsene og retningslinjene.

- Utførende håndverkere kjenner ikke til eller ønsker ikke å følge bestemmelsene og retningslinjene.

- Eier/ tiltakshaver rådfører seg med prosjekterende/utførende/

som gir råd som ikke er i henhold til bestemmelsene og retningslinjene.

- Eier/ tiltakshaver vurderer at det er ekstra omkostninger ved å følge bestemmelsene som gjør det vanskelig å gjennomføre

- Vanskelig og komplisert for eier/ tiltakshaver å finne og søke om støtte til tiltak.

- Det blir ikke søkt om tiltaket og det fanges derfor ikke opp av bygningsmyndighetene.

- Eier/ tiltakshaver har et ønske om å gjøre arbeidet riktig, men det er vanskelig å finne ut hva som er gjeldene bestemmelser.

- Det søkes om tiltak som ikke er i henhold til bestemmelsene som likevel blir godkjent av bygningsmyndighetene eller politikerne.

Det er derfor svært viktig at det som en del av strategiene for forvaltningen også fokuseres på tiltak som søker å gjøre noe med årsakene til at det mange ganger går galt. Det er svært skadelig for kulturminnevernets omdømme når skaden allerede er skjedd og det blir krav om å rette det opp. Det er også uopprettelig for kulturmiljøet når et bygg er tapt for alltid.

Informasjon, kunnskap, kunnskapsformidling og samarbeid

Det er som eksemplene viser svært tydelig at det ikke er nok med lover og planer og offentlige pålegg. Så lenge vi har hatt et kulturminnevern har arbeidet vært preget av frivillige organisasjoner og enkeltmenneskers engasjement. Når bygninger er blitt reddet fra rivning er det mange ganger disse som gjennom et stort og langvarig engasjement som har klart å overbevise eier eller myndigheter om viktigheten av bevaring.

Dette er det også mange eksempler på i Sauda og for å lykkes med kulturminnevernet er disse aktørene svært viktige.

I en strategi for en langsiktig forvaltning av kulturminne må det satses på mange tiltak:

- Samarbeid med frivillige organisasjoner og lag, som

Velforeninger, Sogelag, Fortidsminneforeningen mv.

- Samarbeid med de lokale håndverkerforeningene om kurs- og kompetanseheving.

- Samarbeide med den videregående skolen slik at nyutdannede håndverkere får kunnskap om kulturminnevern.

- Utadrettet virksomhet med direkte informasjon og rådgivning til huseiere.

- Rådgivning til utførende håndverkere.

- Støtteordninger, eksempelvis til ekstra kostnader til vinduer utført iht. gjeldende bestemmelser.

- Konkret hjelp til å søke om støtte til prosjekter.

For å lykkes med dette må kommunen:

- ha spesialkompetanse på kulturminnevern

- heve den generelle kompetansen på kulturminnevern internt i kommunen

DIVE Kulturhistorisk stedsanalyse - Sauda sentrum/Øyra

- sørge for kunnskapsformidling og informasjon til politikere

Målet må være at alle aktører, både eiere, prosjekterende, utførende, politikere og myndigheter får en felles forståelse av hvorfor kulturminnevern i Sauda er viktig og hvilke forvaltningsstrategier og prinsipper som må gjelde. Arbeidet med å oppnå dette må være langsiktig og preget av en bred forankring og åpent godt samarbeid.

Kulturminner og byutvikling

Kulturminner og historiske bygninger har vist seg å være viktige for utviklingen av sterke og livskraftige lokalsamfunn samt et mangfoldig næringsliv. Kulturminnene bidrar til å skape identitet for området og gir beboerne en følelse av tilhørighet. I tillegg gir de besøkende en opplevelse av et sted med historie og karakter.

Det er avgjørende å bevare forretningsbygningene i sentrum, da de binder stedet til dets industri- og handelsarv. Forholdet mellom nye og

gamle bygninger kan ofte være problematisk. Ønske om optimal arealbruk kan ofte gå på bekostning av en god tilpasning til eksisterende bygninger. Nybygg bør følge den eksisterende byggelinja mot gata og ha fasader som er åpne og innbydende ut mot offentlige arealer.

Noen eiendommer er særlig viktige for å oppleve kulturmiljøet. Dette gjelder for hjørnegårder og bygninger som har offentlige fasader. For hjørnegårder med høy grad av autentisitet bør fasader, volumer og materiale bevares så mye som mulig.

I gater med hovedvekt på handel og næring er det viktig å holde på blandingen av funksjoner. Utformingen av bygninger med næringsarealer i første etasje bør beholdes, inkludert åpne butikkfasader. Originale eller opprinnelige skilt bør beholdes selv om næringen er endret.

Nye bygninger må tilpasses de eksisterende bygningene og

«kommunisere» med disse i volumer, materialer og fargesetting.

Anbefalinger

- Veinettet i sentrum bør i liten grad endres (utvides/legges om) da dette vil kreve store inngrep i omkringliggende bygningsmasse.
- Det er viktig at endringer i den kulturhistoriske bygningsmassen forholder seg til bygningenes opprinnelige stil og/eller volum og at det gjøres på en slik måte at hverken helheten eller kulturminneverdien i de enkelte bygningene forringes.
- Hele NB!-området på Øyra bør (fremdeles) være omfattet av hensynssone. Kommunen bør imidlertid vurdere å utarbeide mer målrettede reguleringsbestemmelser for hvert av de fem utpekte delområdene i sentrum; de har ulik verneverdi, behov og utviklingspotensial (se s. 24ff.). For utvalgte bygninger fra før 1940 bør det ved regulering lages retningslinjer på bygningsnivå når det gjelder materialbruk osv.

- En bør vurdere å lage en byggeskikkveileder for å gi råd til huseiere om materialer, fargebruk osv.
- Eksisterende stier og snarveier bør ryddes fram og merkes. Stier er spesielt sårbare dersom de ikke blir brukt eller om de blir gjenbygd. Langs Nordelva ligger rester av murer og en sti med trapp ned mot elva på østsiden av Brugata på motsatt side av Øyra, denne stien bør ryddes fram.
- Musikkpaviljongen og området rundt bør rustes opp og løftes fram.
- Rådhusplassen har potensiale til å styrkes og videreutvikles til et enda mer tydelig kulturminne og byrom.
- Det er stor sårbarhet for helheten dersom bygninger blir borte f.eks. ved brann eller rivning. Det bør utarbeides en RVR (restverdiplan) for de kulturhistoriske bygningene i samarbeid med brannvesenet.

- Området langs elva er attraktivt og kan utvikles med tanke på turisme.

Potensialet til de kulturhistoriske bygningene og kulturmiljøet ligger først og fremst i å dyrke fram Øyras karakter og identitet. Et tema som ble nevnt av flere deltakere på det åpne møtet/workshopen var et ønske om å «forskjønne» sentrum, gjøre sentrum ryddigere og mer innbydende. Dette er også tiltak som vil være med på å løfte fram sentrum og vil kunne danne en ramme rundt bygninger, gater og plasser.

Kilder

Litteratur

Trygve Brandal 2003: *Turist i Ryfylke: katalog til utstilling*. Ryfylkemuseet.

Trygve Brandal 2012: Vatnet og krafta. 100 års krafthistorie i Sauda. *Årbok for Ryfylkemuseet 2012*, s. 6-33.

Lars Olav Fatland 2013: Ferdavegar i Sauda før bilvegane si tid. *Årsskrift Sauda sogelag 2013*, s. 62-86.

Kjartan Fløgstad 1990: *Arbeidets lys. Tungindustrien i Sauda gjennom 75 år*. Samlaget.

Gerhard Haukenes 1931: Samferdselsveggar i Sauda i gamall og ny tid. *Årbok Stavanger turistforening 1931*, s. 64-70.

Roy Høibo 2018. Kulturminneplan for Sauda. *Årsskrift Sauda sogelag 2018*, s. 14-23.

Ivar H. Leverås 1935. Industristedet Sauda i Ryfylke. *Fabrikkarbeideren 5-35*, s. 88-90.

Arnvid Lillehammer 1991: *Soga om Sauda 3. Bygdesoga før 1880*. Sauda kommune.

Arnvid Lillehammer 2002: *Soga om Sauda 4. Bygdesoga 1880-1940*. Sauda kommune.

Arnvid Lillehammer 2015: *Soga om Sauda 5. Bygdesoga 1940-2000*. Sauda kommune.

Jan Petersen 1946. Et nytt gullbrakteatfunn fra Ryfylke. *Årbok Stavanger museum 1945*, s. 43-49.

Lisbeth Prøsch-Danielsen 1990: *Vegetasjonshistoriske studier fra Suldal og Sauda*. Arkeologisk museum i Stavanger.

DIVE Kulturhistorisk stedsanalyse - Sauda sentrum/Øyra

Dorthea Rabbe 1945. Drag or arbeidslivet i Sauda i 1880-90-åri. *Årsskrift Rogaland historielag* 31, s. 63-68.

Sauda fotoklubb 1979: *Glimt frå gamle Sauda. Gardar, hus og folk*.

Sauda fotoklubb og Sauda sogelag 1980: *Glimt frå gamle Sauda. Garder, hus og folk II*.

Njål Tjeltveit 1993: *Bygda sitt hjarta: Båtstoppestader i Ryfylke*. Ryfylkemuseet.

Torgeir Vetti og Lars Viland 1999. *Tre gater på Øyra*. Sauda sogelag.

Åshild Marie Øverland 2001. Klasseskilje og klassemøte. Kvinner i eit industrisamfunn. Sauda 1910-1980. *Arbeiderhistorie* 2001, s. 81-103.

Analyser

ARCHUS arkitekter as 1997: *Stedsanalyse Sauda sentrum*.

Norconsult 2017: *Kulturhistorisk vurdering av Sauda sentrum (Øyra)*.

Planer og strategier

Rogaland fylkeskommune 2023: *Regionalplan for kulturmiljø 2023–2035*.

Sauda kommune 2020: *Kraftkultur og kulturkraft: Kulturminneplan for Sauda kommune*.

Databaser

Askeladden: www.asketadden.ra.no

Sauda sogelag – blå skilt: <https://sauda-sogelag.no/bla-skilt/>

Temakart Rogaland: www.temakart-rogaland.no

Muntlige kilder

DIVE Kulturhistorisk stedsanalyse - Sauda sentrum/Øyra

Deltagere på Workshop 1.4.2025